

Oponentský posudok

Doktorandka:	PhDr. Miroslava SCHÖFFELOVÁ
Téma práce:	<i>Porozumění syntaktickým strukturám u dětí mladšího školního věku</i>
Študijný program:	pedagogická psychológia, logopédia
Školiteľka :	doc. PhDr. Marína Mikulajová, CSc.
Školiteľ:	PhDr. Miroslav Rendl, CSc.
Oponentka:	doc. PaedDr. Jana Kesselová, CSc.

Úvod

Bez akéhokoľvek pochybovania o vlastnom vklade Miroslavy Schöffelovej sa žiada uviesť, že dizertačná práca *Porozumění syntaktickým strukturám u dětí mladšího školního věku* vznikala a formovala sa v priaznivých okolnostiach, v ktorých sa vedecké uvažovanie doktorandky mohlo opierať o dialóg s dvoma školiteľmi, o konzultáciu s doc. Janou Markovou, ale i podnety a inšpirácie medzinárodného výskumného projektu ELDEL. Priaznivé vedecké prostredie autorka práce dokázala vynikajúco sklbiť s vlastným uvažovaním, výsledkom čoho je práca, ktorá vyniká systematickosťou, informačnou nasýtenosťou a vnútornou koherenciou.

Teraz k vymedzenej štruktúre posudku.

1. Aktuálnosť zvolenej témy

Téma *Porozumění syntaktickým strukturám u dětí mladšího školního věku* je viacaspektovo aktuálnou témou. Jednu rovinu aktuálnosti predstavuje základný výskum komunikačných schopností, dosiaľ viac orientovaný na procesy so zmyslovo pozorovateľnými výsledkami (komunikátmi), t. j. na produkčnú stránku reči. Empirických výskumov apercipčných procesov je výrazne menej, hoci kvôli kontinuitie poznávacieho cyklu sa žiada doplniť, že teoretické otázky porozumenia textu mali priaznivé obdobie na Slovensku i v Čechách v polovici 80. rokov a v rokoch 90., keď boli reprezentované kontinuálnym výskumom P. GAVORU (výberovo *Žiak a text*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1992) a v J. PRŮCHU (výberovo: *Učení z textu a didaktická informace*. Praha: Academia, 1987). Druhá rovina aktuálnosti vyplýva z výsledkov medzinárodných komparatívnych štúdií PIRLS a PISA a s tým súvisiacimi potrebami vyučovacej praxe (zmena tradičného konceptu pripravenosti na školu, komunikačne orientované vyučovanie slovenčiny ako materinského jazyka, vzťah medzi jazykovo-kognitívnymi deficitmi a poruchami učenia). Ak tvorba a posudzovanie učebníc a rozvíjanie čitateľskej gramotnosti v každodennej školskej praxi nemá byť len výsledkom intuitívnej či voluntaristickej alebo „sviatočnej“ didaktiky, tvorca učebnice i učiteľ sa potrebuje oprieť o dôkazy o fungovaní apercipčných mechanizmov. Inak povedaná, dobrá teória je pre vyučovaciu prax nevyhnutná. V predloženej dizertačnej práci je prítomné hľadanie práve tých činiteľov, ktoré proces i výsledok čítania textu determinujú. Práca je jednak príspevkom ku konštituovaniu teórie porozumenia textu deťmi mladšieho školského veku, jednak (hlavne časťou o príčinách a povahe „chybovosti“) odкрýva korene problému neúspešného čítania s porozumením, súvisiace s jedným aspektom – syntaktickou štruktúrou vnímaného textu.

2. Splnenie cieľa dizertácie

Cieľ práce – preskúmať jeden aspekt čitateľskej gramotnosti, a to utváranie schopnosti porozumieť textu u detí 2. ročníka ZŠ hovoriacich po slovensky – autorka splnila. Výskum má jasne sformulované 4 ciele, adekvátne výskumné otázky. Autorka získala dáta od takmer 170 detí (s každým dieťaťom dve 45 minútové stretnutia), spracovala ich matematicko-

štatistickými metódami a kvalitatívnou interpretáciou a výsledky usúvzťažnila s podobnými výsledkami u nás i v zahraničí. V tejto časti chcem oceniť viacaspekový a nezjednodušený prístup k získavaniu aj interpretácii dát: autorka si je vedomá zložitosti skúmaného procesu, ale aj limitov vyplývajúcich z jednotlivých metód. Pri interpretácii zohľadňuje vzťah získaných dát k typu jazyka (flektívnosť, transparentnosť), k použitej metóde, k vzťahu písanosti a hovorenosti ako dvoch realizačných modov jazyka, vzťah medzi javom a jeho podstatou (za problémom v dekodovaní môže byť v skutočnosti problém lexikálneho neporozumenia v netransparentných jazykoch), vzťah medzi lexikálnou a syntaktickou stránkou skúmaných výpovedí. Riešenie výskumných otázok má vysokú mieru systematickosti, vnútornej koherencie a prehľadnosti, vrátane prvkov uľahčujúcich čitateľovi orientáciu v texte (odkazy, opakované vysvetlivky skratiek typov viet).

3. Metódy výskumu

V tejto časti je možné uvažovať v dvoch rovinách – o metódach použitých v dizertačnej práci a o metóde na diagnostiku porozumenia, vychádzajúcej z experimentálnej verzie testu J. Markovej, ktorú sa doktorandka rozhodla položkovou analýzou zhodnotiť, skrátiť a pripraviť na používanie v praxi.

Doktorandka dokumentuje, že sa veľmi dobre orientuje v súčasných používaných metódach v zahraničí i na Slovensku. Výber metód výskumu v dizertačnej práci korešponduje s vybraným teoretickým konceptom tzv. jednoduchého modelu čítania s dvoma zložkami (dekodovanie a lingvistické porozumenie) a nadväzuje na metódu diagnostiky porozumenia syntaktických štruktúr J. Markovej. Výber syntaktických štruktúr do testu A a B dobre „kopíruje“ jeden aspekt syntaktických štruktúr slovenčiny (reverzibilnosť) s možnými syntaktickými variáciami, korešpondujúcimi s protikladmi jednoduchá veta – súvetie, aktívum – pasívum, kánonický – nekánonický typ slovosledu i ďalšie aspekty (stupeň pravdepodobnosti zachytenej situácie vo výpovedi vzhľadom na skúsenostný kontext dieťaťa, akontextovosť výpovedí a pod.). Test B predstavuje „nadstavbu“ nad testom A v tom, že obsahuje jeden rozvíjajúci sémantický komponent navyše. Matematicko-štatistické metódy sú doplnené kvalitatívnou analýzou výkonov detí s detailným zacielením na typy chybovosti a analýzu príčin. K výberu metód sa pristupuje veľmi citlivo a premyslene, autorka si je vedomá možnosti vplyvu náhodnosti, rešpektuje vplyv lexikálnej sémantiky na porozumenie synt. štruktúry. Test A a B predstavuje premyslený systém metód, a to jednak z hľadiska formulácie testovacích výpovedí, voľby i počtu distraktorov. Voľba metód umožňuje globálne posúdenie výkonov detí 2. ročníka, ale aj individuálnu kvalitatívnu analýzu výkonov jednotlivých detí z pásma slabej výkonnosti. Doktorandka si je vedomá obmedzení použitej metódy a formuluje závery vzhľadom na špecifiká výskumnej vzorky s konzekvenciami na porovnávanie výsledkov vlastného výskumu s výsledkami v zahraničí. Sympatické je úsilie autorky o relativizujúce a nezjednodušené tvrdenia, vyhla sa interpretáciám, ktoré by podporovali vopred očakávaný výsledok.

V rámci výkladu jednoduchého modelu čítania sa používa termín lingvistické porozumenie. Aký je vzťah medzi lingvistickým porozumením, porozumením textu a porozumením reči? Preklad terminu lingvistické porozumenie je sám osebe problematický, keďže motivantom adjektíva lingvistický je subst. označujúce vedu o jazyku.

4. Výsledky dizertácie a nové poznatky

Dizertačná práca je prínosná pre základný výskum apercepčných schopností detí (príspevok pre teóriu porozumenia), pre školskú prax i pre diagnostickú prax.

1. V slovenčine ide o vôbec prvú prácu skúmajúcu porozumenie reverzibilných konštrukcií s pridaným sémantickým komponentom: takto dizajnovaný výskum predstavuje u nás prvolezeckú prácu.

2. Druhým prínosom je potvrdenie jedného mechanizmu porozumenia (vzťah slovosledného mechanizmu v jazyku s aktuálnym členením výpovede a pádovej polysémie, čo je typická črta flektívneho jazyka -- v práci zachytená ako nemožnosť použiť tzv. morfológický kľúč). Súčasne sa poukazuje na pestrosť stratégií použitých jednotlivými deťmi z pásma slabej výkonnosti.

3. Výskumné overenie vzťahu medzi porozumením a dekodovaním, pamäťou a inteligenciou.

4. V oblasti diagnostickej praxe je novým prvkom verifikácia testu J. Markovej (celková úspešnosť, diskriminácia a biseriálna korelácia), ako aj vytvorenie skrátenej verzie testu v závislosti od toho, či je cieľom rozlíšenie slabých, priemerných a dobrých výkonov alebo odlišenie rizikových detí od ostatných.

V tejto súvislosti ma zaujalo tvrdenie, že porozumenie kopíruje produkciu reči s fázovým posunom, porozumenie ide o krok pozadu za produkciou. O aké výskumné dôkazy pre toto tvrdenie sa autorka opiera?

K výsledkom dizertácie niekoľko poznámok:

Východiskom na uvažovanie o porozumení reverzibilných konštrukcií sú lingvistické poznatky. Na str. 21 a 22 sa stretávajú dva prístupy: formálna syntax s členením viet na jednočlenné a dvojčlenné a sémantická (valenčná) syntax. So zámerom práce viac konvenuje druhý prístup.

s. 22 – 23: Výpovede *starne sa* a *scéna sa filmovala* sa obe hodnotia ako zvrtné pasíva, ktoré „neumožňujú určovanie role jak agens, tak paciens“. Preto sa za predmet výskumu pokladajú opisné pasíva...

Poznámka:

Zvrtné pasívum je len vo výpovedi *scéna sa filmovala*, pretože pasivizácia predpokladá štruktúru SVO s aktívom (filmári filmovali scénu); výsledkom transformácie vety *otec starne* na *starne sa* je neosobný bezpodmetový zvrtný tvar.

Aj výpoveď *Scéna sa filmovala* umožňuje doplnenie agensa, a to v inštrumentáli. Doplnenie je možné nezávisle od toho, či ide o zvrtné alebo opisné pasívum. Napr.:

Scéna sa filmovala celý týždeň dvoma skúsenými kameramanmi (zvrtné pasívum)

Scéna bola filmovaná celý týždeň dvoma skúsenými kameramanmi (opisné pasívum).

s. 39: k časti syntaktické štruktúry z pohľadu vývoja reči odporúčam i štúdiu: Daniela Slančová -- Jana Sokolová Vzťah syntaxe a pragmatiky v ranom vývine detskej reči. *Slovo a obraz v komunikaci s dětmi: sloboda jazyka - jazyk svobody*. Sborník příspěvků z odborné konference pořádané katedrou českého jazyka a literatury s didaktikou PdF OU a Kabinetem literatury pro mládež, jazykové a literární komunikace PdF OU 21. a 22. června 2012 Ostrava: Pedagogická fakulta Ostravské univerzity, 2012, CD-ROM, s. 27-37.

s. 53: maďarčina nie je flektívny, ale aglutinačný jazyk

s. 94: „Zarážející je dost nízká úspěšnost vo větách SVO...“ Fakt, že výpovede so štruktúrou SVO, ktoré v teste A dosiahli 99% úspešnosť (s. 84) a ktoré sú už v predškolskom období v narácii detí od 3 do 6 rokov frekvenčne dominantnou a stabilne používanou

syntaktickou štruktúrou, sú po pridaní ďalšieho sémantického komponentu na úrovni viet E-O (vložená objektová prívlastková veta), je veľmi zaujímavý, ba priam nepravdepodobný. Myslím si, že prekvapivosť tohto výsledku je len zdanlivá.

Pridaný komponent *vo svetlých šatách* sa v práci hodnotí ako prívlastok, neskôr sa uvažuje aj o možnej sekundárnej interpretácii ako príslovkové určenie. Spojenie *vo svetlých šatách* je z lingvistického hľadiska doplnok (komplement), čo je polovetná konštrukcia. Jeho zvláštnosťou je, že sa syntakticky viaže aj na prísudok, aj na podmet alebo predmet. V zásade v slovenčine je doplnok buď podmetový (rozvíja prísudok a podmet, *chlapec sa vrátil unavený* = chlapec sa vrátil a pritom bol unavený), alebo predmetový (rozvíja prísudok a predmet, *chlapca našli podchladeného* = chlapca našli a pritom bol podchladený).

Explicitne sa skúmaná veta *Mama bozkáva dcéru vo svetlých šatách* dá vyjadriť takto: *Mama bozkáva dcéru a pritom je oblečená vo svetlých šatách*.

„Problém“ je v tom, že v tejto vete je interpretácia dvojznačná a komplement *je oblečená vo svetlých šatách* sa môže viazať tak na subst. *mama*, ako aj *dcéra*. Situačný alebo jazykový kontext by dvojznačnosť odstránil, avšak v teste ide o izolované vety.

V tomto prípade teda nejedná sa o nesprávnu odpoveď, čo sa priradenia doplnku k substantívam týka. Diagnostika ukázala, že deti (a pravdepodobne nielen deti) preferenčne na základe kontaktnej pozície subst. *dcéra* s doplnkom preferujú interpretáciu s predmetovým doplnkom (podľa grafu na str. 95 viac ako 60%), ale nevylučujú ani interpretáciu s podmetovým doplnkom, teda so subst. *mama* (približne 30%). Podľa môjho názoru sa testom zistilo, ktorá interpretácia funguje ako preferenčná, avšak ani menej preferovaná sa nedá vylúčiť ako nesprávna.

Preto výsledok nie je prekvapivý, ale konzistentný s predchádzajúcim výsledkom v pilotnej štúdií (SVO bez komplementu 99%, s. 84 oproti SVO s komplementom 97% úspešnosť, s. 96).

V tejto súvislosti vzniká i otázka, prečo sú kánonické vety na porozumenie jednoduchšie?

s. 151 – 152: lepšie výsledky v porozumení dlhých viet by sa dali objasniť kategóriou zhody (kongruencie), čo znamená, že vo flektívnom jazyku sa morfológické kľúče vyjadrujú viacnásobne, a teda dlhšie vety majú vyššiu mieru redundancie, ktorá by mohla fungovať ako kompenzácia vyššej kognitívnej náročnosti pri porozumení dlhších viet

5. Význam dizertačnej práce pre spoločenskú prax a pre ďalší rozvoj vedy

Zmysel práce vidím v oblasti pedagogickej psychológie pri precizovaní teórie učenia, pre ktoré je porozumenie písaného textu nevyhnutnou podmienkou.

Test J. Markovej je po položkovej analýze a skrátaní možné využiť ako nástroj na diagnostiku porozumenia detí mladšieho školského veku.

Poznatky o náročnosti syntaktických štruktúr z hľadiska ich porozumenia deťmi sú využiteľné pri tvorbe i posudzovaní učebnicových textov, ale aj vo vyučovaní rešpektujúcim zásadu primeranosti.

Práca prináša ďalší argument, že predpoklady čítania textu s porozumením sú jazykovo-kognitívneho charakteru.

Z hľadiska ďalšieho rozvoja pedagogickej psychológie a logopédie práca prispieva k zaplňaniu bielych miest na mape poznania apercipčnej stránky reči.

Význam práce spočíva aj vo formulácii ďalších podnetov, ktoré vyplývajú z výskumu (napr. vzťah medzi osvojovaním si pádu a používaním morfológických kľúčov, otázka

kompensačných mechanizmov v prípade, ak deti nezvládajú jednu z podmienok čítania textu uvedených v modeli, a pritom vedia čítať s porozumením apod.).

6. Záver.

Dizertačná práca **PhDr. Miroslavy SCH Ö F F E L O V E J** *Porozumění syntaktickým strukturám u dětí mladšího školního věku* splňa podmienky na tento typ prác kladené, a preto ju odporúčam prijať na obhajobu. Po úspešnej obhajobe odporúčam autorke udeliť akademický titul „philosophiae doctor“ (PhD.).

Prešov 28. 7. 2013

doc. PaedDr. Jana Kesselová, CSc.